

# KOMENTARI

**Anne Lavanchy**

**Sveučilište primijenjenih znanosti i umjetnosti Zapadne Švicarske / Etičko i deontološko savjetodavno tijelo (EDTT), Švicarsko antropološko društvo (SAA)**

orcid.org/0000-0001-9903-948X

anne.lavanchy@hesge.ch

**Wiebke Wiesigel**

**Sveučilište u Leidenu / Sveučilište u Neuchâtelu / Etičko i deontološko savjetodavno tijelo (EDTT), Švicarsko antropološko društvo (SAA)**

orcid.org/0009-0001-6020-8773

w.wiesigel@law.leidenuniv.nl

Što su, zapravo, antropološki podaci?

Uvod

U članku “Otvoreno o otvorenim podacima iz perspektive etnologije i kulturne antropologije” raspravlja se o pitanjima povezanim s novim istraživačkim propisima i smjernicama kojima se želi omogućiti lakši (zapravo besplatan) pristup znanstvenim publikacijama, kao i dijeljenje istraživačkih podataka kako bi ih mogli koristiti i drugi znanstvenici. Iako se temelje na biomedicinskim epistemologijama i metodologijama, ti se novi trendovi šire i primjenjuju na sve discipline s ciljem promicanja dobre i etične znanstvene prakse. To je potaknulo raspravu među antropolozima i etnologima koji podatke prikupljaju procesualnim, interaktivnim kvalitativnim metodama, općenito poznatim kao “promatranje sa sudjelovanjem”.

Članak Olge Orlić osvrće se na probleme koje su izazvale nove norme i koji su se javljali u raspravama unutar Švicarskog antropološkog udruženja (SAA) posljednjih nekoliko godina. Radna skupina pod nazivom “Etnički i deontološki trust mozgova” (Ethic and Deontological Think Tank – EDTT) osnovana je 2014. godine, kada je na snagu stupio Savezni zakon o istraživanjima koja uključuju ljudska bića. Ova je radna skupina 2022. postala službena komisija udruge SAA. Na temelju našeg iskustva u EDTT-u, u komentaru želimo razmotriti dva pitanja: (1) Što su “antropološki podaci”? i (2) Pod kojim se uvjetima ti podaci mogu dijeliti?

## Što su “antropološki podaci”?

Provedba Saveznog zakona navela je Švicarsku nacionalnu zakladu za znanost, glavno javno tijelo za financiranje istraživanja, da uvede Plan upravljanja podacima za svaki prijavljeni projekt. Planom upravljanja podacima od znanstvenika se zahtijeva da unaprijed odrede koje će se vrste podataka prikupljati (ili stvarati), kako će se ti podaci pohranjivati, štititi i dijeliti te da opišu etičke mjere koje će poduzeti radi zaštite sudionika istraživanja.<sup>1</sup> Kada je naša Komisija započela rad na temi otvorene znanosti i upravljanja podacima radi objave izjave, većina naših kolega antropologa u Švicarskoj bila je skeptična, slično kao i znanstvenici iz Hrvatske koje je autorica članka intervjuirala. Međutim, shvatili smo da je prije zauzimanja stava bilo nužno postaviti pitanje: što su zapravo antropološki podaci?

Iako se to pitanje na prvi pogled može činiti trivijalnim, njegovo se razmatranje pokazalo ključnim korakom za razumijevanje koncepta otvorene znanosti te vrijednim promišljanjem o antropološkoj istraživačkoj praksi. Tekst rasprave temelji se na *online* anketnom istraživanju stavova etnologa i kulturnih antropologa u Hrvatskoj o otvorenim podacima. U citiranim dijelovima odgovora spominju se “sirovi podaci”<sup>2</sup> i “terenske bilješke” te nevoljkost, poteškoće ili nemogućnost njihova dijeljenja. Ipak, u članku se ne raspravlja o različitim vrstama podataka koje se proizvode tijekom antropološkog istraživanja niti se one dodatno pojašnjavaju. Kao što je istaknuto u stajalištu Švicarskog antropološkog udruženja o otvorenoj znanosti,<sup>3</sup> antropolozi proizvode i upotrebljavaju širok spektar podataka. Istraživačke bilješke, naravno, čine temeljni dio antropoloških podataka. One se sastoje od isprepletenih opažanja, opisa i osobnih razmišljanja istraživača, koji se često još uvijek zapisuju u papirnate bilježnice. Takve bilješke često su nerazumljive, pa čak i nečitljive bilo kome osim samom istraživaču koji ih je zapisao. Osim toga, te bilješke mogu sadržavati osjetljive, pa i intimne detalje o životima sugovornika i samog istraživača. Stoga se slažemo da ne bi imalo previše smisla dijeliti te bilješke s drugim istraživačima.

Ipak, shvatili smo da naši podaci obuhvaćaju mnogo više od istraživačkih bilješki u kojima se dokumentira promatranje sa sudjelovanjem: oni uključuju neformalne razgovore, opise okruženja, interakcije i slično. Većina nas također je svjesna da se formalni, snimljeni intervjui transkribiraju, a zatim šifriraju i ponovno oblikuju za upotrebu kao citati u publikacijama. Kao što polazni tekst ove rasprave navodi, da bi drugi istraživači mogli pristupiti intervjuima potreban je izričit pristanak sugovornika, ali to ne znači da ih treba potpuno isključiti iz mogućnosti dijeljenja. Ipak, taj postupak zahtijeva znatne napore za anonimizaciju transkripata, kao i pružanje

1 Za više informacija o razlici između proceduralne i procesualne etike vidi Perrin, Julie, Nolwenn Bühler, Marc-Antoine Berthod, Jérémie Forney, Sabine Kradolfer i Laurence Ossipow. 2018. “Searching for Ethics. Legal Requirements and Empirical Issues for Anthropology”. *Tsantsa* 23: 138–153.

2 U članku nije razjašnjeno spominje li se izraz “sirovi podaci” na taj način u pitanju ili se javlja u odgovorima na anketu.

3 Dostupno na <https://www.sagw.ch/en/seg/about-the-saa/swiss-anthropological-association/position-papers>.

dovoljno metapodataka koji bi intervju smjestili u kontekst istraživanja te opisali opće uvjete i okolnosti u kojima je nastao.

Osim tih klasičnih vrsta podataka, oslanjamo se i na druge oblike podataka koje možemo proizvesti zato što smo bili na terenu i dijelili društvene prostore (uključujući i one mrežne) s istraživačkim partnerima, sudionicima ili kazivačima. Našim se aktivnostima pritom stvaraju zbirke snimki zaslona, fotografija (natpisa na zidovima, propagandnih naljepnica za izbore ili referendume, oslikanih oznaka koje podsjećaju na mjere tijekom pandemije bolesti COVID-19 ...), letaka, novina, artefakata i drugih "materijalnih podataka". Neke od tih materijala upotrebljavamo u publikacijama, dok drugi služe kao snažni podsjetnici na emocije ili određene događaje te kao poticaji za daljnju analitičku razradu. Mnogi od tih dokumenata, slika i fizičkih/materijalnih predmeta prikupljeni su u javnim prostorima i ne mogu se smatrati osjetljivim informacijama. Oni bi mogli predstavljati značajan doprinos arhivima koji se odnose na određenu regiju, konkretan povijesni trenutak ili posebnu društvenu skupinu. Stoga ima smisla pronaći način da se takvi materijali učine dostupnima drugim istraživačima, a taj je čin i izvediv.

S kim dijeliti podatke i kako?

To nas dovodi do našeg drugog pitanja. Tijekom čitanja članka kolegice Orlić pomalo nas je razočaralo što u njemu nema rasprave o tome s kim bi zapravo bilo primjereno dijeliti podatke. Smatramo da je nužno otvoriti to pitanje kako bi se rasvijetlilo kome su ti procesi namijenjeni i na koji način istraživači mogu odlučiti s kim žele dijeliti svoje podatke te koje podatke žele dijeliti.

Prva je točka činjenica da se etnografija sve više doživljava kao timski pothvat. To nam pomaže da se odmaknemo od još uvijek prisutne slike antropologa kao usamljenog (muškog) istraživača, iako znamo da gotovo mitske figure poput Malinowskog, Boasa ili Lévi-Straussa nisu same provodile istraživanja na terenu. Trenutačno aktualan proces preobrazbe akademskog okruženja i svodenje istraživanja na "projekte s financiranjem" doveli su do stvaranja istraživačkih timova koje čine jedan ili više glavnih istraživača, viši asistenti i doktorandi. Plan upravljanja podacima pruža priliku da se preciznije odredi tko može imati pristup podacima i u kojim uvjetima. U našem je iskustvu to koristan alat koji omogućuje jasno definiranje prava svih uključenih znanstvenika na pristup podacima, čak i kada oni više nisu zaposleni u ustanovi koja je nositelj projekta. Naime, pojedine institucionalne smjernice mogu predstavljati prepreke kada je riječ o pristupu podacima pohranjenima na njihovim poslužiteljima, pa čak i posve onemogućiti takav pristup. U takvim slučajevima plan upravljanja podacima može poslužiti kao način zaštite mladih istraživača koji nemaju trajno zvanje. Taj proces uključuje i uzimanje u obzir neravnoteže moći između glavnih istraživača, koji su mentori doktorandima, te angažiranih znanstvenika koji su doktorandi pod mentorstvom glavnih istraživača.

Naše je stajalište da razmatranjem pitanja tko može pristupiti kojem skupu podataka rasprava o otvorenom pristupu postaje konkretnija i na neki način manje

zastrašujuća za antropologe. Otvoreni pristup nekim našim podacima ne znači (nužno) dijeljenje podataka s velikom masom anonimnih istraživača. Podatke možemo odlučiti podijeliti s istraživačima koji se bave sličnim temama ili djeluju na istom području, pa čak i napraviti skup zajedničkih arhiva koji bi se mogli koristiti u našim publikacijama. To podrazumijeva uspostavu određenih pravila ili dobrih praksi u pogledu autorstva fotografija te određivanje koje su vrste metapodataka relevantne kako bi podaci bili razumljivi, a da se pritom i dalje zaštite sudionici istraživanja. Na primjer, očito je da datum i mjesto spadaju u metapodatke koji bi trebali biti dostupni, ali u određenim okolnostima (poput oružanih sukoba ili nezakonitih aktivnosti) oni bi trebali biti manje precizni. Pažljivim razmatranjem mogućnosti dijeljenja materijala pruža nam se prilika da jasnije definiramo što je etički opravdano, a što je nužno za zaštitu istraživača i sudionika istraživanja.

Treća i posljednja točka razmatranja odnosi se na činjenicu da se u članku Olge Orlić (a potencijalno i u anketi na kojoj se temelji) upotrebljavaju različiti pojmovi i izrazi kao da su sami po sebi razumljivi i/ili sinonimni: otvoreni podaci, FAIR načela/principi, etička načela. Time se miješaju institucionalna i moralna ograničenja. Svaki od tih pojmova odnosi se na specifične situacije koje se mogu razlikovati ovisno o nacionalnim propisima. Na primjer, "otvoreni podaci" znače "podatke dostupne svima za pristup, upotrebu i dijeljenje, bez licenci, autorskih prava ili patenata. Očekuje se da otvoreni podaci budu podložni licencama koje zahtijevaju navođenje izvora i dijeljenje pod istim uvjetima u najstrožim ograničenjima". S druge strane, FAIR načela podrazumijevaju da se pristup podacima omogući "odgovarajućim osobama, u odgovarajuće vrijeme i na odgovarajući način".<sup>4</sup> Činjenica da se ti pojmovi obično razmatraju u okviru nacionalnog zakonodavstva, kao i kao dio šireg sustava znanstvenih regulacija, poput onih Europskog istraživačkog vijeća, otvara dodatni prostor za promišljanje. Različita pravila i njihova neravnoteža moći trebali bi biti predmet posebne pozornosti. Neravnoteže moći su složene i ne mogu se svesti samo na odnos moćnog istraživača i njegovih ranjivih kazivača. Tijekom terenskog rada, a i nakon njegova završetka, često uvelike ovisimo o spremnosti sudionika da surađuju s nama i sudjeluju u istraživanju. Štoviše, mlađi istraživači, poput doktoranada, suočavaju se s višeslojnim strukturama moći (na terenu, unutar akademske zajednice te u odnosu sa svojim mentorima) jer je ranjivost odnosna, a ne apsolutna kategorija.

## Ukratko

Kao što članak "Otvoreno o otvorenim podacima iz perspektive etnologije i kulturne antropologije" pokazuje, institucionalni pritisci na otvaranje pristupa podacima drugim istraživačima izazivaju zabrinutost u antropologiji. Ti se novi trendovi temelje na biomedicinskim epistemologijama i metodologijama te se ne čine previše relevantnim za kvalitativne, induktivne i procesualne pristupe u kojima se podaci stvaraju u međuljudskim odnosima i susretima različite prirode. Ipak, poticaj na dijeljenje

<sup>4</sup> Vidi stajalište Švicarskog antropološkog udruženja o otvorenoj znanosti i planu upravljanja podacima, <https://www.sagw.ch/en/seg/about-the-saa/swiss-anthropological-association/position-papers>.

podataka može biti prilika za razjašnjenje vrste materijala koje prikupljamo tijekom terenskog rada. Ne oslanjamo se samo na osobne terenske bilješke i dubinske intervjue. Antropološki podaci često uključuju građu od arhivskog značaja koja može biti korisna ljudima s kojima radimo, kao i nekim našim kolegama. Razmatranje takvih novih normi i ograničenja može nam pomoći da razmislimo što se može dijeliti, s kim i pod kojim okolnostima, te da razjasnimo uvjete rada u istraživačkim timovima, uzimajući u obzir različite statuse članova tima i njihove posljedice. Konačno, pozdravljamo zaključak članka da dijeljenje terenskih bilježaka može biti neugodno i za samog istraživača, što bi se također trebalo smatrati važnim elementom rasprave o dijeljenju podataka.

**Koraljka Kuzman Šlogar**

**Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb**

[orcid.org/0000-0002-7810-0453](https://orcid.org/0000-0002-7810-0453)

[koraljka@ief.hr](mailto:koraljka@ief.hr)

## Otvorena znanost između tehničke izvedivosti i epistemološke zrelosti

Posljednjih desetljeća otvorena znanost ustaljuje se kao skup praksi kroz koje se prepoznaje pomak prema novoj znanstvenoj paradigmi, zasnovanoj na transparentnosti, dostupnosti i mogućnosti ponovne uporabe znanja. U europskom istraživačkom prostoru ona je postala politički i financijski prioritet: otvorenost podataka i publikacija sve se češće postavlja kao uvjet za financiranje projekata, rangiranje institucija i vrednovanje znanstvenog rada. Taj je proces u području umjetnosti i humanistike sustavno pratio i pomogao oblikovati konzorcij DARIAH-EU (Digitalna istraživačka infrastruktura za umjetnost i humanistiku; izgovor: Darija), koji od 2017. godine postupno integrira načela otvorene znanosti u svoju stratešku orijentaciju i djelovanje, osobito kroz zagovaranje etički utemeljene, kontekstualno osjetljive i infrastrukturno podržane otvorenosti (Edmond i Tóth-Czifra 2023). No, takva paradigma ne donosi jednake izazove svim disciplinama. Dok se, primjerice, u prirodnim znanostima otvorenost često promišlja kroz tehnička pitanja standardizacije i reproducibilnosti, u humanistici – osobito u etnologiji i antropologiji – u prvi plan dolaze pitanja odnosa, povjerenja i samog konteksta u kojem podaci nastaju i dobivaju značenje.

U tom smislu želim istaknuti vrijednost teksta Olge Orlić “Otvoreno o otvorenim podacima iz perspektive etnologije i kulturne antropologije”. Autorica jasno i precizno prepoznaje ključne dileme i prijepore koje otvorena znanost donosi u našu disciplinu: konceptualnu neuklopivost “mekih podataka” u modele otvorenosti oblikovane u STEM okvirima, etičke dvojbe oko dijeljenja zapisa koji nastaju u intimnim, povjerljivim odnosima sa sugovornicima te nedovoljnu spremnost struke